

ZARURET GEREĞİ TAHAYYÜL EDİLEN BİR KİMLİK: TÜRKÇÜLÜK

AN IDENTITY ENVISIONED BY NECESSITY: TURKISM

Arş. Gör. Dr. Yunus KOÇ

Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Muş / TÜRKİYE, ORCID: 0000 0001 9453 2910

ÖZET

Osmanlı'da Türkçülüğün gelişimi, bir takım siyasi dönüşüm ve olgunlaşma sürecinin yaşanması gerekliliğine dayanır. Nitekim 18.yy'dan itibaren Osmanlı Devleti, unsurlar arasında birliği ve Batı karşısında gücünü yeniden tesis etmeye çalışmıştır. Ancak bu gayesini gerçekleştiremeyen Osmanlı, Fransız ihtilaliyle ortaya çıkan milliyetçilik fikirlerinin etkisiyle ayrılıklara engel olamamıştır. Bu duruma mani olunamayacağı anlaşılınca mevcudiyetini korumak ve devam ettirmek amacıyla Türkçülük bir zorunluluk olarak gerek toplumsal gerekse siyasal anlamda inşa edilmeye çalışılmıştır. İşte çalışmamızda, inşa edilmeye çalışılan bu kimliğin nasıl bir nitelik taşıdığı, nasıl ve hangi enstrümanlardan faydalanılarak oluşturulmaya çalışıldığı, ne tür bir kuramsal okumayla değerlendirilebileceği gibi sorulara yanıt aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkçülük, Siyasal Kimlik, Etnik Kimlik, Etno-Sembolizm, Janus-Hibrit, Kolektif Bellek ve Kimlik

ABSTRACT

The development of Turkism in the Ottoman Empire is based on the necessity of experiencing some political transformation and maturation process. Indeed, the Ottoman Empire tried to reestablish a union between nations and his power against the West since the 18th century. But the Ottomans, who could not fulfill this purpose, did not prevent the separations due to the influence of nationalist ideas emerging from the French Revolution. When it is understood that this situation can not be prevented, Turkism has been tried to be constructed as a necessity, both socially and politically in order to preserve and maintain its existence. In our work, we will seek answers to questions such as how to move a feature, How and benefiting from which instruments were being construct, what kind of theoretical reading can be examined of this identity are trying to construct.

Keywords: Turkism, Political Identity, Ethnic Identity, Ethno-Symbolism, Janus-Hybrid, Collective Memory and Identity

1. GİRİŞ

Batı'nın modernleşme süreci yalnızca kendisini etkileyen bir durum olarak kalmamıştı. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin siyasal, askeri, ekonomi ve sosyal gibi pek çok açıdan etkilenmesine neden olmuştu. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti, Batı karşısında yaşadığı toprak kaybı beraberinde farklı zayıflıkları da getirmişti. Haliyle bu durum, Osmanlı'daki her cenahtan müteşekkil aydın ve bürokrat için temel problem "Batı'ya karşı üstünlüğün yeniden nasıl sağlanabilir" olmuştur.

Bu gayeye ulaşmak adına, Fransız İhtilalinden kaynaklanan milliyetçilikle oluşması muhtemel olan ayrılıkları ortadan kaldırmak için I. Dünya Savaşı sonrasına kadar Osmanlıcılık, İslamcılık ve Batıcılık mecburi bir durum olarak tasavvur edilmiştir (Akçura, 2015: 19; Gökalp, 2013: 121). Fakat murat edilen gayeye ulaşmada yaşanan kırılmalar Osmanlı'yı sürekli yeni arayışlar içerisine itmiştir. Bu arayışlar içerisinde, Balkanlarda yaşanan milliyetçi hareketlenmelerden sonra nihai olarak Türkçülük başvurulacak bir kurtuluş aracı olarak ele alınmıştır.

Türkçülüğün kurtuluş aracı olarak görülmesi ilk olarak mezkûr dönem entelijansiyasının kaleminde kendisini gösterir. Keza Yusuf Akçura'nın "Türk" adlı gazetede neşrettiği "Üç Tarzı Siyaset" metni bu

anlamda dikkat çekicidir. Yazara göre Osmanlı'nın önünde kurtuluş reçetesi olarak üç seçeneğinin olduğunu bu seçeneklerden birinin de etnisite dayanan Türk milliyetçiliğidir. (Hanoğlu, 1985: 1396-1397). Yani Akçura, bu üç seçenekten biri olan Osmanlı milleti oluşturmakla uğraşan Osmanlılık ve İslâmcılık düşüncesinin iflas ettiğini bunun yerine zamanın koşullarına en uygun olanın Türkçülük olduğunu şöyle ifade eder (Akçura, 2015: 21, 45):

“Milletlerin esası ırk olmak üzere tefsir olundu ve bu tefsirin güç kazanması demek, evvela 1870-71 seferiyle Napolyon ve Fransa İmparatorluğu harekete geçti, İşte o zamandan itibaren Osmanlı milleti denilen siyasi görüş biricik dayanağını kaybetmiş oldu...” Ayrıca “dinler, din olmak bakımından gittikçe siyasi ehemmiyetlerini kaybediyorlardı.” Kısacası artık “zamanımız tarihinde görülen umumi cereyan ırklardadır (Türkçülüktür).”

İşte Türkçülüğün ele alış yöntemi yeni toplumsal inşa için önem arz ettiği söylenebilir. Keza Osmanlı Devleti'nin etnik olarak kurucu unsuru olan Türkler, ilk zamanlarda sahip oldukları millet-i hâkime¹ pozisyonlarının içeriğini Osmanlı'nın ve Sünni Müslüman toplumunun bekası için daha da genişleterek bu pozisyonlarını Sünni Müslümanlarla paylaşmışlardır. Ancak daha sonraki süreçte Türkçülükle inşa edilmeye çalışılan toplumsal kimlik, millet-i hâkimenin içeriğinde bir değişimi gerçekleştirmiştir. Bu değişim ile Sünni Müslüman üst kimliğinin yerini, etnik ve siyasi üst bir kimlik olarak Türkçüğe bırakmıştır. Böylesi bir kimliği janus'a benzetmek mümkündür. Çünkü inşa edilmek istenen kimliğin bir yüzü geçmişe diğer yüzü ise geleceğe dönük olarak gerçekleştirilmeye çalışılır.

Tıpkı Nairn'in dediği gibi janus'un her iki yüzü çelişkili bir zamansal belirlenime dayanır. Janus'un bir yüzü, ilkçi bir yaklaşımla içkin bir aidiyetin kök salma ihtiyacınca belirlenen geçmişe dayanır. Diğer yüzü ise, modern bir durum olarak geleceğe yönelim içinde zuhur eden kitlesel bir umut, tasa ve kader birliği algısıdır. Ancak, Nairn bu yaklaşımını modernist bir bağlama dayandırırken (Nairn, 2015: 45, 87; Akt. Yalçınır, 2014: 201-202), biz ise çalışmamız açısından böylesi bir okumayı kuramsal açıdan etno-semبولcülüğe dayandırabiliriz. Keza modernistler milli kimliklerin geçmiş ile herhangi bir bağ kurmadan modern döneme uygun olarak icat edildiğini ve geçmiş ile bağ kurmanın tamamen bir yanılsamadan ibaret olacağını savunur (Anderson, 2014: 19-33; Hobsbawm, 2014: 23-25, 83-86; Özkırmı, 2015: 177-178; Özoğlu, 2005: 13; Castells, 2008: 43). Ancak çalışmamız açısından cazip olduğunu düşündüğümüz etno-semبولcü yaklaşıma göre milli kimlikler, doğal olarak, geçmişin birikimlerine (halk kültürüne) dayanarak modern dönemde ortaya çıkarlar (Smith, 1998: 190; Smith, 2013: 25-26; Smith, 2014: 42, 63-65; Huntchinson, 2000: 651,661; Hroch, 2011: 22-24).

Yani etno-semبولcüler geçmişin küllerine dayandırarak, onu yeniden yorumlayarak, modern koşullar içerisinde yeniden inşa ederek kimlik oluşumunu sağlar. İşte bu süreçte inşa edilen kimlik, modern öncesi sahip olduğu dil, toprak, gelenek, mit, sembol gibi değerleri yok sayarak, ortadan kaldırarak ya da ortak değerler üzerine kurularak değil; bu topluluk ve sahip olmuş olduğu tarihsel birikimleri yeniden üretmek ortaya çıkar. Bu bağlamda Türkçülük, toplumsal kimlik inşasını modern dönemin koşullarına uygun olarak dil, tarih, gelenek gibi enstrümanlara dayandırarak gerçekleştirmeye çalışıldığını söylemek mümkündür.

Bunların yanı sıra Türkçülük, kimliği etki-tepki ilkesiyle meşrulaştırarak inşa ettiği de söylenebilir. Ricoeur'un dediği gibi, ötekilik mefhumu kendini keşfetmeyi sağlayarak diğeriyle kendini kıyaslayacak uzun bir yoldan sonra kendi kimliğini sorgulamaktan çok bir kimlik onayıyla sonuçlanmaktadır. Nitekim kolektif kimlikler, biz ve onlar karşıtlıkları tarzında inşa edilmektedir. Bu şunu gösteriyor ki, tekil, sosyal olarak görünür olmak, normlar bakımından diğerlerinden farklılaşmayı gerektirir. Yani kimliğin inşası ya da restorasyonu, farklılık yaratmayla ve heterojenliğin pekiştirilmesiyle gerçekleştirilir (Bilgin, 2007: 32-37; Bilgin, 1996: 58-59, 120-121). Dolayısıyla bir toplum yabancıya karşı önyargıdan,

¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda millet, din/mezhep üzerinden tanımlanıyordu. Bu bağlamda Osmanlı'da bilinen Rum, Müslüman, Ermeni ve Musevi milletlerinden söz edilebilir. Böylesi bir toplumsal yapı, “millet sistemi” ile ifade edilmiştir (Eryılmaz, 1999: 256; Berkes, 2014: 149). Millet sistemi, İstanbul fethinden sonra Batılı entelijansiya tarafından gayrimüslimlere tanınan bir takım idari hakları ve Müslümanların sahip oldukları idari düzeni tanımlamak üzere kullanılmıştır (Şentop, 2003: 234; Özdemir, 1999: 227). Böylece Osmanlı'da Sünni Müslümanlar; millet-i hâkime yani hâkim millet (İnalçık, 2014: 135; Güner, 1997: 25;), Ermeni milleti; milleti sadıka-sadık millet, diğer azınlıklar ise; millet-i mahkume ya da zımmî olarak tarif edilirdi (Lewis, 1991: 333, 353; Alver, 2013: 229). Burada Sünni Müslümanlar egemen iken diğerleri bu egemenin iktidarlığını kabul eden ve egemene karşı bir takım sorumlulukları bulunan bir niteliğe sahiptir. Ancak bu durum yani millet sistemi, Batı modernleşme süreci karşısında gerçekleştirilen reformlarla dönüşecek ve millet-i hâkime yeni bir içerik kazanacaktır (Palabıyık, Koç, 2015: 421).

ayrımcılıktan, ötekinin tehtidinden beslenerek kendi kimliğinin inşasını sağlarken diğerinin de kendisini var etmesine zemin hazırlar.

Buraya kadar yapılan izahatlar aynı zamanda toplumsal bellek inşasıdır. İnşa edilen bellek, kimlik üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Yani Türkçülük ile toplumsal belleğin inşasını sağlayan araçlar aynı zamanda kimliğin oluşumunda da belirleyici bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Bilginin dediği gibi kimlik ya doğal olarak (etno-sembolcü) ya da icat edilerek (modernist) ortaya çıkar. Doğal ya da icat edilerek ortaya çıkan kimlik, kolektif bellek ile kimlik arasındaki ilişkinin bir sonucudur. Yani kimlik ve kolektif bellek arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Kimlik bir kişi veya grubun kendini tanımlaması ve kendini diğer kişi veya gruplar arasında konumlaması olarak tanımlanabilir. Burada kolektif bellek kimlik inşası sürecinin önemli ayaklarından biridir. Nitekim kolektif kimlik, bir takım semboller, anılar, sanat eserleri, töreler, alışkanlıklar, değerler, inançlar ve bilgilerle yüklü bir gelenekten, geçmişin mirasından, kısacası kolektif bellekten hareketle inşa edilir. Öte yandan kimliğin bugünkü ihtiyaçlarına göre kolektif belleğin dönüştürülmesi söz konusudur. Bu durum kolektif kimliğin, o günün gereklerine uygun bir geçmiş icat etme, bir tarih yazma çabasını ifade eder. Yani kolektif bellek kimlik inşasında belirleyici olduğu kadar kimlik tarafından da belirlenendir (Bilgin, 2013: 41, 74-75; Bilgin, 2007: 228-229; Bilgin, 1996: 10-11).

Hâsılı, yapmış olduğumuz analizler çerçevesinde çalışmamızın üç kuramsal yaklaşım ile değerlendirilebileceğini söylemek mümkündür. İlk olarak etno-sembolcü yaklaşımdır. İkicisi Nuri Bilgin'in kolektif bellek ve kimlik yaklaşımıdır. Üçüncüsü ise etki-tepki ilkesidir.

2. TÜRKÇÜLÜK (NEDİR?)

Osmanlı İmparatorluğu döneminde özellikle II. Meşrutiyet sonrasında gelişen Türk milliyetçiliği konusundaki düşünce akımına Türkçülük denilir (Hanioglu, 1985: 1394). Türkçülük üzerine yapılan analizlere bakıldığında farklı değerlendirmelere tabi tutulduğunu görmek mümkündür. Mesela Akçura Türkçülüğü,ırka dayanan siyasi bir Türk milleti teşkil etmek (Akçura, 2015: 19) şeklinde tanımlarken, Gökalp ise Türkçülüğü, Türk milletini yükseltmek olarak ifade eder. Buradaki millet kavramını da dilce, dince, ahlakça ve güzellik duygusu bağlamında müşterek olan, aynı terbiyeyi almış fertlerden müteşekkil bir topluluk olarak tanımlar. Bundan dolayı Gökalp, milliyetçilikte soydan veya hısımdan bahsedilemeyeceğini vurgular. Zira ona göre, toplumsal ilişkiler bedensel durumdan ziyade ruhsal bir haldir. O halde milli bir kimlik tahayyülü için sadece eğitimden ve idealden bahsedilmesi ehemmiyetlidir. Buradaki ideal ise, bir gönül bağıdır. Hâsılı millet, kendisine has kültürü olan bir topluluktur, bu yüzden de sadece eğitimin ve kültürün milli olması icap eder. (Gökalp, 2009: 19, 36-37). Böylece Gökalp'in milliyetçilik anlayışının açıkça dil ve kültür milliyetçiliğine dayandığı söylenebilir (Parla, 2009: 82). Nitekim Gökalp, Türkçülüğün siyasi değil kültürel bir proje olduğunu şöyle ifade eder (Gökalp, 2009: 167): *“Türkçülük politik bir parti değildir; bilimsel, felsefi, estetik bir ekoldür. Başka bir deyimle, kültürel bir çalışma ve yenileşme yoludur.”* Yani Türkçülük, felsefi ve toplumsal bir harekettir. Bu hareketin temel amacı, milli kültürü aramaktır (Ülken, 2006: 49).

Lakin Gökalp'in kültürel proje olarak tarif ettiği Türkçülük ile siyasal üst bir kimlik inşasını gerçekleştirmeye çalıştığı söylenebilir. Keza kültür, tarihten, dilden bağımsız olmayan, toplumsal belleğin ve kimliğin inşasında belirleyici bir etkiye sahiptir. Kimlik ise siyaset ile oldukça sıkı bir ilişki içerisinde. Nitekim modern öncesi dönemde siyaseti meşrulaştıran din aynı zamanda kimliğinde belirleyicisiydi. Modern dönemde ise dinin yerini rasyonel akıl aldı. Bu dönemde egemen, toplum üzerinde kapsayıcı bir rol oynamak için çeşitli araçlara başvurur. Mesela Gramsci'nin sivil toplumu (Gramsci, 2009), Foucault'nun disiplin toplumu ve kontrol toplumu (Hardt, Negri, 2015: 43-49; Foucault, 2006; Foucault, 1992), Horkheimer'in ve Adorno'nun kültür endüstrisi, kitlesel yönlendirmesi (Horkheimer, Adorno, 1995), Marcuse'un tek tip insan yaratması (Marcuse, 2010) tam da buna tekabül eder. Dolayısıyla egemen iktidar kendi hâkimiyetini toplum üzerinde sağlamak adına meşrulaştırıcı bir kimlik modeli inşa eder. İşte Gökalp'in kültürel bir proje şeklinde meşrulaştırarak sunduğu Türkçülük, esasında siyasal üst bir kimliğe tekabül ettiği söylenebilir. Böylece Türkçülük iki biçimde karşımıza çıkar: İlki etnik bir kimlik, ikincisi ise siyasal üst bir kimliktir. Bu özelliğinden dolayı da hibrit ya da Janus niteliğine sahiptir.

2.1. Etki-Tepki İlkesiyle Meşruiyet Kazandırılan Kimlik

Osmanlı'da Türkçülük fikrinin ortaya çıkışı, bir takım siyasi dönüşüm ve olgunlaşma sürecinin yaşanması gerekliliğine dayanır. Öyle ki, Avrupa'da başlayan milliyetçilik hareketleri öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan pek çok etnisite ve topluluk millet sistemi içerisinde örgütleniyordu. Bu örgütlenme dini bir kimlik içerisinde beliriyordu. Diğer bir ifadeyle, Osmanlı idaresi açısından Bulgar, Sırp, Yunan veya Romen cemiyetlerinin aksine Ortodoks milleti vardı. Fakat Fransız ihtilâli sonrasında milliyetçilik tasavvurunun Balkanlar'da yayılmaya başlamasıyla ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Gayrimüslim topluluklarda milliyetçilik eylemleri kendini gösterdi. Bu eylemleri Arap ve Arnavut milliyetçilikleri izledi. Bunlar arasında Arap ve Arnavut milliyetçiliklerinin ortaya çıkması, Osmanlı Devleti açısından problemin oldukça kritik sürece girmiş olduğunun kanıtıydı. Zira Osmanlı'nın milli kimliği görmezden gelip dinsel veya mezhepsel bağlamıyla ortaya koymaya çalıştığı organizasyon (Osmanlılık-İslamcılık) bundan böyle Müslüman toplumlar açısından da sorunlar yaratmaktaydı (Hanioglu, 1985: 1394).

İşte bu zamanda, Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüklüğü karşısında çoğu kişiye göre milli kimlik tahayyülü, bir toplum anlaşmazlığına neden olan ötekilik tasavvurundan farklı bir durum değildi. Haliyle böylesi bir durumu yaşamak isteyecek en son unsur Türkler olacaktır. Keza Türkler Osmanlılık kimliğine içten bir duyguyla sahip çıkmışlardır. Türklerdeki bu duygunun güçlü bir şekilde ortaya çıkması Osmanlı'nın kurucu unsuru olmalarından kaynaklanmıştır. Dolayısıyla Osmanlı'daki Türkçülüğü böylesi bir minvalde ele almak gerekir. (Mardin, 2014: 154). Haliyle şunu söyleyebiliriz ki, pek çok milliyetçilik hareketlerine karşılık Türk unsurunda böylesi bir davranış daha geç ortaya çıkmıştır. Çünkü imparatorluğun çoğunluğunu oluşturan bir topluluk niteliğini taşıması hasebiyle imparatorluğu sürdürmeyi ve kurtarmayı en büyük amaç haline getirmesi düşüncesinin hâkim olmasından, ayrıca imparatorluğun ümmet yapısının etkisinden kaynaklanmaktadır (Hanioglu, 1985: 1395). Türklerde milliyetçilik hareketinin geç başlamasının nedenini Gökalp ise şöyle ifade eder (Gökalp, 2013: 122):

“Milliyet ülküsü önce Müslüman olmayanlarda, sonra Arnavut ve Araplarda, en sonra da Türklerde ortaya çıktı. Türklerin en sona kalması sebepsiz değildir. Osmanlı devletini Türkler kurmuşlardı. Türkler, ilerisini düşünen ihtiyatlı bir sezgici davranışla, bir ülkü için bir varlığı tehlikeye düşürmekten çekinmişlerdi. Bu yüzden Türk düşünürleri, “Türklük yok Osmanlılık var” diyorlardı.”

Nitekim Türk unsurunu milliyetçilik fikrine yöneltmekten alıkoyan, imparatorluğu bir arada tutacak çeşitli fren mekanizmaları bulunmaktadır. İlki, Osmanlılık tasavvurunun hâkim bir düşünce olarak bulunmasıydı. Yani imparatorluk içerisinde kendilerini ait oldukları etnisitenin tamamen üstünde efradı Osmanlı olarak hissetmeleriydi. İkicisi ise, milliyetten ziyade ümmet anlayışıyla birlik ve beraberlik vurgusunu güçlendiren İslâm diniydi (Hanioglu, 1985: 1395). Ancak Balkan Savaşlarının getirdiği acı mağlubiyet ve şok, birlik ve beraberlik ruhunu derinden sarstı. Yani savaş ve sonundaki bu hezimet “ittihad-ı anasır” politikası olan “Osmanlılık” özelemlerinin de suya düşmesi demektir. Bundan böyle dışarıya karşı tüm milletlerin temsilcisi görünümü verilmişse de, İttihat ve Terakki giderek Anadolu'ya ve Anadolu'daki Müslüman Türk unsuruna sahip çıkmıştır. Daha doğrusu, ideolojik bütünü oluşturan üç öğeden (Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük) biri, belki de en önemlisi olarak görülen Osmanlılık yerine İslamcılığın asla ihmal edilmediği bir Türkçülük, kurtuluşun anahtarı haline gelmiştir (Nişancı, 2014: 79).

Yani milliyetçiliğin Türk unsurunu etkilememesi noktasındaki tüm bu önleyici etmenlere karşın Balkanlardaki milliyetçi hareketler, Türklerde milliyetçilik fikrinin yeşermesine neden olmuştur. Bu bağlamda bilhassa Kazım Karabekir ve Kıdemli Yüzbaşı Niyazi Bey gibi mühim şahsiyetlerin 1913 yılındaki Bulgar isyanının kendileri üzerindeki milliyetçilik tesirlerini hatıralarında izah etmeleri kayda değerdir (Hanioglu, 1985: 1396). Dolayısıyla milli Türk kimlik inşası ötekinin milliyetçilik hareketlerine karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Diğer bir ifadeyle Türkçülük, ötekine karşı kendini muhafaza etmenin vermiş olduğu bir zorunluluğun neticesidir.

2.2. Dil ve Tarih Üzerine İnşa Edilen Kolektif Bellek ve Kimlik

Milli kimlik ruhunun hareketlenmesinde önemli bir kültürel sermaye olan dil aynı zamanda etnik kimliklerin birbirinden farklılığını gösterir. Böylece her toplum mevcudiyetini ispatlamak, kimlik inşasını gerçekleştirmek ve toplumsal bellekte pozitif algı oluşturmak için müstakil ve kadim bir dile sahip olduğunu gösterir. Ayrıca toplum bu gayeyi gerçekleştirmek adına dilin gelişmesi için çabalar. Keza Türkçülük fikrini ortaya çıkaran etki-tepki ilkesinin yanında aynı zamanda Türkçülüğün inşasında ve kıvılcandığında, lisanın da önemli bir etkiye sahip olduğu görülür. Bu çerçevede Şinasi ve Ziya Paşa'nın çabaları, II. Meşrutiyet öncesinde Türk dili üzerindeki incelemeleriyle başı çeken, etnik köken olarak Arnavut olan Şemsettin Sami'nin Türkçenin bağımsız bir dil olması yolunda gösterdiği çabaları ehemmiyetlidir. Öyle ki Şemsettin Sami, II. Meşrutiyet sonrasında Türkçülüğün gelişmesinde önemli bir yeri olan "Türk Derneği"ne ve "Genç Kalemler"e öncülük etmiştir. Ayrıca Şemseddin Sami, Türk dilinin en iyi lügatlerinden biri olarak kabul gören "Kamus-i Türki" ve ilk Türkçe ansiklopedilerden "Kamus-i Alam"ın yazarıdır ve bu kitapların yazı dilinin de "Lisan-i Osmanî" olarak adlandırılmasına karşı çıkardı. Ona göre "Osmanlı" tabiri, bir tabiiyettir ve hanedanı niteler, hâlbuki "Türklük" "Osmanlılık"tan çok eskidir. Dolayısıyla bu kavmin konuştuğu dile "Lisan-ı Türkî" denilmelidir (Nişancı, 2014: 76-77). Yani Jön Türkler zamanında başlangıcı görülen Türkçülük hareketi dilbilim (lengüistik) Türkçülük halini almıştır. Bu durum Şemsettin Sami'nin metinlerinde bir lisaniyat (dilbilim) problemi olmuştur. Ayrıca 1893 yılında "İkdam Gazetesi"nin "Türk Gazetesidir" başlığıyla çıkması, Türkçülüğün kültürel bir hareket olarak gelişeceğinin işaretiydi. Nitekim "İkdam", kadrosuna Türkçülüğe kültürel açıdan bakan Necip Asım, Veled Çelebi ve Emrullah Efendi gibi yazarları topluyordu. Bu kimselerde, Türklerin temel kültürel özelliklerinin neler olduğunu tespit etmeye çalışıyorlardı (Mardin, 2014: 25, 65).

Öte yandan bir toplum varlığını daim kılmak, geliştirmek, kolektif bellek ve kimlik inşasını gerçekleştirebilmek için başvuracağı önemli kaynaklardan bir diğeri de milli tarihidir. Bu milli tarih üzerine eserlerin yazılması, pozitif bir şekilde ele alınması ve kadim bir geçmişe dayandırılması, toplumsal hafızada olumlu çağrışımlar bırakarak gerçekleştirilmesi, düşünülen kimlik inşasında ehemmiyetlidir. Dolayısıyla inşa edilen bellek aynı zamanda kimlik üzerinde belirleyici olurken, oluşturulması düşünülen kimlik tarafından da belirlenen bir durum arz eder. Nitekim Gökalp, Türkçülük düşüncesi doğmadan evvel Batı'da Türklük kimliğine dair iki hareketin ortaya çıktığını ifade eder. İlki, Batılıların Türk kültürüyle ve yaşamıyla ilgili pozitif tutumları olan Fransızca "Turquerte" olarak belirtilen "Türk severlik" hareketidir. Lomartine'in, Auguste Comte'un, Pierre Laffite'in ve Ali Paşa'nın özel sekreterleri olan Mismar'in, Pierre Loti'nin, Farrere'in Türklerle ilgili dostça yazıları bunların örneklerindedir. İkincisi Rusya'da, Almanya'da, Macaristan'da, Danimarka'da, Fransa'da ve İngiltere'de birçok bilim adamının Türklerle, Hunlarla, Moğollarla ilgili tarihi ve arkeolojik araştırmaları olan "Türkoloji" ya da diğeri bir ifadeyle "Türk bilim" çalışmalarıdır. İşte bu çalışmalar, bir kısım Osmanlı aydınlarında Türkçülük fikrinin oluşmasını ve gelişmesini oldukça etkilemiştir (Gökalp, 2009: 18-19, 25-26).

Benzer şekilde filoloji ve tarih alanında Türkçülük çalışmalarının dikkat çektiğine değinen Yusuf Akçura, Batıda ortaya çıkarak Doğu dünyasını inceleyen şarkiyatçıların önemli olduğuna işaret etmektedir. Nitekim ona göre, Türkçülük ilk itici gücü şarkiyatçı çalışmalarda bulmuştur. Gerçekten de 1832 yılında Arthur Lumbey Davis'in "A Gramer of the Turkish" adlı eseri, aslen Polonyalı olup sonradan Müslümanlığı seçen Mustafa Celalettin Paşa'nın 1869'da yayımlanan "Eski ve Modern Türkler" adlı eseri ki bu eserde yazar, Türkleri ve Avrupalıları bir "Touro-Aryan" ırkının üyeleri olarak görmüştür. Ayrıca Türk dil, kültür ve uygarlığı konusunda yaptığı "Asya Tarihine Giriş" adlı çalışmasıyla Léon Cahun, Türkleri Turan halkları arasında sayarak Türklerin, Çin kültürünü, Fas ve Avrupa kültürlerine aktarmadaki rollerine, biraz da Türklerin gururunu okşayacak şekilde değinmiştir. Benzer bir şekilde Macar bilgin Vambery de, Türk dil ve kültürü hakkında pek çok makale yazmıştır. İşte bu eserler Türkçülüğün uyanmasında önemli bir rol oynamıştır (Nişancı, 2014: 76). Öyle ki David Léon Cahun ve Arminius Vambery, Türkçülük akımı başladığı zaman bu akımın babaları olarak sayılırlardı (Berkes, 2014: 285).

Yani Osmanlı aydınlarında ilk Türkçülük fikirlerinin yeşermesi Batı düşünce akımının etkisiyle gerçekleşmiştir. Nitekim Gökalp göre, Türkçülük düşüncesinin ortaya çıkarılmasında ilk aşamada Deguignes'in, ikinci aşamasında da Léon Cahun'un Türklerle ilgili çalışmalarının mühim tesirleri vardı.

Hatta Türkiye’de Ahmet Vefik Paşa ile Süleyman Paşa’nın Türkçülük ülküsünün ilk ideologları olarak bilinmelerine karşın Süleyman Paşa’nın da Türkçülüğünde Deguignes etkiliydi. Bunların yanı sıra Gökalp kendisi üzerinde etkili olan aydınları ve Batılı bir düşünür olarak Léon Cahun’un Türk kimliğine dair çalışmasının Türkçülük idealine dair oluşturduğu pozitif algıyı şöyle ifade eder (Gökalp, 2009: 19, 27-31):

“Daha on beş yaşında iken Ahmet Vefik Paşa’nın Lehçe-i Osmanî’si ile Süleyman Paşa’nın Tarih-i Âlem’i bende Türkçülük eğilimlerini doğurmuştu. 1896’da İstanbul’a geldiğim zaman ilk aldığım kitap Léon Cahun’un tarihi (Asya Tarihine Giriş) olmuştu. Bu kitap sanki Türkçülük ülküsünü özendirmek üzere yazılmış gibidir.”

Gökalp’ın bahsini ettiği Léon Cahun’un bu tarih kitabı Akçura’nın “Üç Tarzı Siyaset” makalesine de şöyle konu olacaktır (Akçura, 2015: 25): “Cengiz ve Moğolların tarafını tutan tarihçi Léon Cahun, o büyük Türk hanının bütün Türkleri birleştirmek gibi yüce bir maksatla Asya’ya baştanbaşa feth ettiğini yazıyordu.” Böylece Batılı aydınların Türklere ilişkin yazıları, Osmanlı aydınlarında Türkçülüğün uyanmasında önemli bir etkiye sahip olduğu görülür. Öyle ki Akçura bunu şöyle ifade eder (Akçura, 2015: 44): “Garbın tesiriyle Türkler arasında milliyet fikirleri girmeye başlamış”tır.

Buraya kadar yapılan tartışmalardan anlaşılacağı üzere Türkçülük ile inşa edilmesi düşünülen kimlik ilk olarak kendini filoloji ve tarih alanında göstermiştir. İşte böylesi bir durumun zamanın koşullarından kaynaklandığı görülür. Yani, Yeni Osmanlılar siyaset sahnesini terk ettikten sonra şekillenmeye başlayan Türkçülük akımını baştan itibaren yönetim büyük sempatiyle karşılamamıştır. Çünkü Osmanlılık ile unsurlar arasında gerçekleştirilmesi düşünülen birlik duygusuna zarar verilmek istenmemiştir. Özellikle de kurucu bir unsur olarak Türklere ilk olarak böylesi bir adımın gelmesi kendi politik çıkarları açısından hiç iç açıcı olmayacaktı. Bundan dolayı 1880’lerde Türkçülük yapmanın tehlikeleri, Türkçülüğün dilbilim (lengüistik), tarih kisvesine girmesini ve dilbilimin, tarihin içinde siyaset yapılmasını zorunlu kılmıştır (Mardin, 2014: 118).

2.3. Kolektif Belleğin ve Kimliğin İnşasını Belirleyici Bir Unsur Olarak Neşriyat

Milli kimlik tasavvurunda, toplumsal belleğin inşasında ve siyasal iktidarın politik dönüşümünde neşriyat belirleyici bir itici güce sahip olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle toplumsal ve siyasal alanda, uyuyan milli ruhların hareketlenmesinde, milli heyecanın aşılmasında önem arz eder. Nitekim II. Meşrutiyet ile beraber Türkçülük akımı kendini göstermesine karşın İttihat ve Terakki her ne kadar bu fikre geniş bir ilgi duysa da meşrutiyet sonrasında canlandırılmaya çalışılan Osmanlılık fikri nedeniyle böyle bir organizasyona çekingen davranmıştır. Keza, 18 Aralık 1908’de Yusuf Akçura’nın da içerisinde yer aldığı bir ekibin Türk Derneğini kurmalarına rağmen böylesi bir organizasyonla, İttihat ve Terakki ortak bir çalışmaya yönelememiştir (Hanioğlu, 1985: 1397). Ancak Ziya Gökalp Türkçülüğü, Rusya Türkçülüğünden çıkarıp yine Osmanlılık altında öteki iki akımla kaynaştırarak İttihat ve Terakki’nin ideolojisini Batıcı-İslamcı-milliyetçi biçimine getirmesinden sonradır ki Türkçülük itibarlı bir anlam kazandı ve partice desteklenmeye başlandı (Berkes, 2014: 411). Özellikle İttihat ve Terakki cemiyeti siyasi perspektifini belirlemeye çalıştığı; Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük arasında ideolojisini söyleme dökmekte bocaladığı zamanlarda Gökalp vukufla Türkçülüğün fikriyatını ortaya koymuş ve bunun siyasete tahvilinde birincil derecede etkili olmuştur (Georgeon, 2008: 30). Daha sonraki yıllarda ise Türkçülüğün bir siyasi akım haline gelmesinde ve kuvvet kazanmasında İttihat ve Terakki’nin kendi içindeki fikri ve siyasi düşüncelerinin dönüşümü etkili olacaktır (Nişancı, 2014: 79).

Gelecekte bu düşünceyi benimseyenler faaliyet alanlarını özellikle neşriyat alanlarında daha da arttırarak gerek politik düşüncede milli ruhun hareketlenmesinde, gerekse toplumsal bellekte milli ruhun aşılmasında önemli bir görev üstleneceklerdir. Nitekim bir taraftan, 1911 yılında yayınlanan Genç Kalemler dergisinin bu cihette faaliyetlerde bulunduğunu diğer taraftan da, yine aynı yılda Türk Yurdu Derneği’nin kurulduğunu görüyoruz. Bir müddet sonra ise bu dernek, Türk Ocağı’na katılmıştır. Aynı grup, bu defa Türkçülerin yayını olarak bilinen Türk Yurdu neşriyatını çıkarmıştır. Bu neşriyatın muharrirleri arasında Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmed Agayef, Mehmet Fuat (Köprülü), Hüseyinzâde Ali Bey ve Parvus gibi edipler bulunmaktaydı (Hanioğlu, 1985: 1397). Burada “Türk Yurdu”nda ve Türkçü fikirleri yayan Fransızca “Jeune Turc” dergisinde de yazan takma adı Parvus (Küçük) olan Rus kökenli Alexandre Helphan’dır. Bu yazar, Türklere için yapılacak şeyin Avrupa sömürgeciliğinin boyunduruğundan kurtulmak için kapitülasyonlardan ve Osmanlı borçlarından

kurtulmak, demokratik bir ulusal devlet kurmak, bunun için ise büyük dünya savaşı geldiğinde bu savaşa katılmak gerektiğini çeşitli yazılarıyla savunmuştur. İşte bu fikirleriyle Türkçüler, İttihat ve Terakki önderleri üzerinde çok etkili oldu. Öyle ki İttihat ve Terakki'nin 1911, 1912 ve 1913 kongrelerinde ve Türkçülük fikirleri yayan “Türk Yurdu” gibi dergi ve gazetelerde bunun yansımaları görülür.

Nitekim “Türk Yurdu” dergisi irdelendiğinde göreceğimiz ilk meselelerden biri, Türklere, Osmanlılıktan başka milli bir kimliğin sağlanabilmesi gayretiydi. Bu bağlamda neşriyat, Osmanlı Bayrağı altında milli bilinçten yoksun bir yaşam geçiren Türklere bu bilinci kazandırmayı en temel amaç olarak benimsemiştir. Haliyle dergi gaye edindiği duruma uygun bir şekilde, Osmanlı'dan evvel Türk tarihini, geleneklerini, geçmişte kurulmuş olan Türk devletlerini incelenmiştir (Hanioğlu, 1985: 1397). Böylece bu dergi, büyük bir Türk milleti olduğunu ve bu milletin tarihinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok önce başladığını keşfedip (Georgeon, 2008: 27), toplumsal ve siyasal hafızada Türklüğü yücelterek kimlik inşasını gerçekleştirmeye çalışır.

Benzer bir şekilde “Genç Kalemler” dergisinde de, Osmanlı ve öncesi dönemde Türk tarihi, geleneği ve Türklerin kurmuş oldukları devletlerin araştırılmasının önemine değinilir. Ayrıca “Genç Kalemler” gibi Türkçü dergilerin programına bakıldığında, insan isimlerinin Arapça ve Acemcilerin yerine Alp, Gökalp, Oğuz, Turgut, Ertuğrul, Gündüz, İlah gibi Türk adlarının tercih edilmesi gerektiği belirtilir (Safa, 2013: 56). İşte meseleye bu bağlamda yaklaşıldığında, Mehmet Ali Tevfik “Genç Kalemler”de *“tarihinden feragat eden bir millet istikbalinden de feragat etmiştir”* diyerek Türk kimliğini geçmişten feyz alarak yeniden inşa etme amacını taşır. Öyle ki yazar, tarihi sorguladığında Alp Tegin, Sevük Tegin, Gazne, Ekber, Babür, Hümayun, Nur Cihan ve Begüm gibi Türk isimlerinin kulağına fısıldandığından bahseder. Akabinde bu kelimeleri altına benzetip, büyüklüğünden dem vurarak, kendisini feyizlendirecek bir güneş olduğunu vurgulayarak tarihin Türk kimlik inşasındaki rolünü gösterir (Tevfik, 2014: 377). Bu durumun resmedilmesinde, Türkçülüğün farkındalığını göstermesi açısından “Genç Kalemler” dergisinin şairlerinden Tevfik Sedad'ın şu şiiri oldukça etkileyicidir (Sedad, 2014: 68):

*“Nabızlarımda vuran duygular ki tarihin
Birer derin sesidir; ben sahifelerde değil,
Güzîde, şanlı, necîp ırkımın uzak ve yakın
Bütün zaferlerini kalbimin tanîninde,
Nabızlarımda okur, anlar, eylerim tebcîl...
Sahifelerde değil; çünkü “Atilla”, “Cengiz”
Zaferle ırkımı tetvic eden bu nâsiyeler
O paslı çerçevelerde, o iftirâ-âmîz
Muhît içinde görünmekte kirli, şermende!
Fakat, şerefle nümâyân “Sezar” ve “İskender”!
Nabızlarımda evet, çünkü ilim için mübhem
Kalan Oğuz Han'ı kalbim tanır tamâmiyle;
Damarlarında yaşar şan ve ihtişamıyla!...
Oğuz Han.. İşte budur gönlümü eden mülhem;
Vatan ne Türkiye'dir Türklere ne Türkistan,
Vatan büyük ve müebbed bir ülkedir: Turan!..”*

Yine “Genç Kalemler” şairlerinden Gök Alp'in şu şiirin de, Türk kimliğinin şekillenmesinde ve buna bağlı olarak da Türkçülüğün uyanmasında Türk tarihi ve geleneğinin önemli olduğunu görmek mümkündür (Alp, 2014: 218):

“...Lâkin asla unutmaz Oğuz Hanı’ın evlâdı
 Tûran denen o yurdu, Tûrân denen o adı.
 Ey Türklüğün düşmanı kitâplara göz gezdirir.
 Fârâbîler kimlerdir? Uluğ Bey’ler kimlerdir?
 Kimlerdendir unutmaya büyük İbn-i Sinâ’lar?
 Kimlerdendir unutmaya kahraman Atila’lar?
 Türkler bugün bir kavim, lâkin yarın bir millet,
 Ona uymayanlara benden yüce bir la’net!”

Sonuç itibariyle Türkçü neşriyatlar programlarında milli kimliğin hareketlenmesi ve inşası için pek çok konu üzerinde durmuşlardır. Türkçülerin bütün neşriyatından bir program özeti çıkarmak istediğimizde; “Milli Tettebular”, “Türk Yurdu”, “Genç Kalemler” gibi mecmualarında, konferanslarında, darülfünun takrirlerinde ve kitaplarında bulabileceğimiz esaslar kısaca şunlar olabilir (Safa, 2013: 54-58, Gökalp, 2013: 131, 151-152):

- Büyük bir Türk birliği (Pantürkizm) sağlanmalıdır.
- Osmanlı öncesi Türk tarihi ve kültürü incelenmelidir.
- Gökalp’in ifade ettiği üzere, Türklerin milliyeti Türklük, beynelmilliyeti İslâmlıktır.
- Gökalp’in düşüncesiyle, Avrupa’dan ilim ve teknik iktibası yapılarak, kültürümüz yani maneviyatımız korunarak muasırlaşmak.
- Milli iktisat oluşturulmalıdır.
- Milli edebiyatımız canlandırılmalıdır.
- Milli ahlakın gelişmesi sağlanmalıdır.
- Milli uyanışla birlikte ondan ayrılması imkânsız olan dini uyanışın da başlaması sağlanmalıdır.
- “Genç Kalemler” dergisi tarafından yayınlanan Türk dil programıdır. Bu programa göre, öz Türkçe olan kelimeler kullanılacak, insan isimlerinde Türk adları tercih edilecek, Arapça ve Acemce edatlar kullanılmayacak, dilimizi dilbilgisi ve imlâ konularında da Türkleştirmek gerekecek, konuşma dili olarak ise İstanbul Türkçesi tercih edilecektir. Nitekim “Genç Kalemler” dergisinde “Yeni Lisan” başlığıyla Ali Canip ve Ziya Gökalp’in yazdıkları ortak makalede Ziya Gökalp, “Genç Kalemler” dergisinin amacının, yeni lisan ile “Çağatay” Türkçesini yahut Anadolu lehçelerini desteklemeye çalışmadığını, geriye, maziye dönmediğini, bundan ziyade İstanbul’da konuşulan en olgunlaşmış olan Türk lehçesini bütün incelikleriyle meydana çıkararak bütün Türklere tamim ettirmeyi istediğini ifade eder (Canip; Gökalp, 2014: 107-108).

3. SONUÇ

I. Dünya Savaşı’yla birlikte Türkçülük, siyasal bir ideal olarak etkinliği daha fazla artmaya başlamış ve sonuç itibariyle İttihat ve Terakki’nin dolayısıyla da devletin resmi bir ideolojisi haline almıştır. Ancak böylesi bir kimliğin inşa edilmesi için birtakım siyasal dönüşümlerin ve olgunlaşma sürecinin gerçekleşmesi gerekecektir. Nitekim Osmanlı Devleti’nin Batı’ya karşı birliğini ve gücünü yeniden tesis edebilme mücadelesi altında başvurduğu Osmanlıcılık ve İslamcılık projesi başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bilhassa Fransız İhtilaliyle ortaya çıkan milliyetçilik fikirleri Osmanlı gibi heterojen yapıdaki pek çok imparatorluğu olumsuz etkilemiştir. Keza Balkan harbi ile ortaya çıkan milliyetçilik ayaklanmaları bunun en bariz örneği olmuştur. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nin kurucu unsuru konumunda olan Türkler ilk olarak Osmanlı’nın bekası için unsurlar arasında gerçekleştirmek istediği birliği sağlayamayınca zorunlu olarak Türkçülük düşüncesi altında yeni bir kimlik inşa etmeye çalışmışlardır.

Bu inşa edilmek istenen kimlik her şeyden evvel ötekinin kendisini mağdur edebilme korkusuna dayalı olarak bir tepkinin sonucu ortaya çıkmıştır. Bu noktada Türkçülüğün varoluşu ötekinin varlığıyla mümkün olmuştur. Ötekinin milliyetçilik hareketleri toplumda milli Türk ruhunun hareketlenmesini sağlamıştır. Böylece şunu söyleyebiliriz ki, Türkçülüğün tezahürü etki-tepki ilkesinin sonucu zaruri bir durum olarak cereyan etmiştir.

Bir tepkinin ürünü olan Türkçülük kimliğinin inşası için ise ilk olarak başvuru alan enstrümanlar kültür sermayesi olarak dil ve tarih olmuştur. Bu gaye doğrultusunda özellikle kadim, müstakil bir dile ve tarihe sahip olduğu duygusunun hafızalarda yer edinilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca toplumsal bellekte pozitif algıyı oluşturulabilmesi için milli dilin ve tarihin gelişimi gerçekleştirilmeye, bu alanlarda eserler yazılmaya çalışılmıştır. Böylece kolektif bellekte inşa edilmeye çalışılan milli ruhla, milli kimliğin hareketlenmesi sağlanmıştır. İşte bu milli hareketlenmeyi sağlayan diğer önemli enstrüman ise belirli aralıklar ile yayınlanan neşriyatlar olmuştur. Neşriyatlar, milli tarih, dil, kültür ve gelenek gibi tarihsel değerleri pozitif çağrışımlar uyandıracak biçimde ele alarak, geliştirmeye çalışılarak, kolektif bellekte olumlu izler bırakacak biçimde değerlendirilerek kimlik inşasını sağlamaya çalışılmışlardır. Unutulmamalıdır ki, kolektif bellek kimlik üzerinde belirleyiciyken kimlik tarafından da belirlenen bir niteliğe sahiptir. Yani toplumsal hafıza üzerindeki inşa aynı zamanda kimliksel bir inşaya tekabül eder.

Yukarıda ifade edilenler göz önünde tutulduğunda, Türk milli kimlik inşasının doğal sürece dayalı bir durumu ifade ettiği söylenebilir. Yani milli kimlik, geçmişin birikimlerinden (dil, tarih, gelenek ve kültür gibi) yararlanarak modern dönemde yeniden inşa edilir. Bu da çalışmamızın, milli kimlik kuramlarından etno-sembolcü açıdan değerlendirilmesinin oldukça cezbedici olduğunu gösterir. Keza etno-sembolcüler en temel argüman olarak, milli kimliklerin geçmişin külleri üzerine modern biçiminde ortaya çıktığını vurgularlar.

Son olarak inşa edilmek istenen Türkçülük, iki farklı yapısal durumu kendi içerisinde barındırdığından hibrit bir nitelik arz eder. Yani Türkçülüğü farklı yönleri bakan bir janus'a benzemek mümkündür. Keza Türkçülük bir yönüyle siyasal bir kimlik iken diğer yönüyle ise etnik bir kimliğe tekabül eder.

Bu durumda çalışmamızı dört yaklaşım içerisinde değerlendirdiğimizi söylememiz mümkündür. İlki Türkçülük, etki-tepki ilkesiyle mevcudiyetini ortaya koyar. İkinci Türkçülük, kolektif bellek ve kimlik diyalektiğiyle kimlik inşasını gerçekleştirir. Üçüncüsü Türkçülüğü, milli kimlik kuramlarından etno-sembolcü yaklaşımı ile okumamız mümkündür. Dördüncüsü ise Türkçülük, hibrit ya da janus niteliğine sahiptir.

KAYNAKÇA

AKÇURA, Y. (2015), *Üç Tarz-ı Siyaset*, Birinci Baskı, Ankara: Andaç Yayınları.

Alp, G. (2014), *Türklük*, *Genç Kalemler Dergisi*, Haz. İsmail Parlatur, Nurullah Çetin, Ankara, İkinci Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, 218-219.

ALVER, A. (2013), Ahmet Mithat'ın Mesâil-i Muğlaka Romanındaki Gayri Müslim Karakterlerin Analizi, *Turkish Studies*, Vol. 8/1, Winter, 222-233.

ANDERSON, B. (2014), *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, Çev. İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları.

BERKES, N. (2014), *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yirminci Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

BİLGİN, N. (1996), *İnsan İlişkileri ve Kimlik*, Birinci Baskı, İstanbul: Sistem Yayıncılık.

BİLGİN, N. (2007), *Kimlik İnşası*, Birinci Baskı, İzmir: Aşına Kitapları.

BİLGİN, N. (2013), *Tarih ve Kolektif Bellek*, Birinci Baskı, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

CANİP, A., GÖKALP, Z. (2014), "Yeni Lisan", *Genç Kalemler Dergisi*, Haz. İsmail Parlatur, Nurullah Çetin, Ankara, İkinci Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, 105-109.

CASTELLS, M. (2008), *Kimliğin Gücü: Enformasyon Çağı; Ekonomi, Toplum ve Kültür*, İkinci Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- ERCAN, Y. (2006), Türkiye’de Azınlık Sorununun Kökeni (Osmanlıdan Cumhuriyet’e Gayrimüslimler), *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarih Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.20, 1-15.
- ERYILMAZ, B. (1999) Osmanlı Devletinde Farklılıklara ve Hoşgörüyeye Kavramsal Bir Yaklaşım, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, Cilt.4, 25-50.
- FOUCAULT, M. (2006), *Deliliğin Tarihi*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Yayınları.
- FOUCAULT, M. (1992), *Hapishanenin Doğuşu*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Yayınları.
- GEORGEON, F. (2008), Türk Milliyetçiliği Üzerine Düşünceler: Suyu Arayan Adam’ı Yeniden Okurken, T. Bora, M. Gültekinil içinde, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 4: Milliyetçilik* (s.23-36), Üçüncü Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- GÖKALP, Z. (2013), *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Üçüncü Baskı, Konya: Gençlik Kitapevi Yayınları.
- GÖKALP, Z. (2009), *Türkçülüğün Esasları*, Birinci Baskı, Konya: Tuna Yayınları.
- GÜNER, A. (1997), Meşrutiyetten Cumhuriyete İslamcılık Düşüncesi, *Köprü Dergisi*, S. 59-60, 17-30.
- GRAMSCI, A. (2009), *Hapishane Defterleri*, Çev. Kenan Somer, İstanbul: Aşına Kitapevi.
- HANİOĞLU, Ş. (1985), Türkçülük, M. Belge içinde, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi C.5* (s.1382-1388), İstanbul: İletişim Yayınları.
- HARDT, M., NEGRI, A. (2015), *İmparatorluk*, Çev. Abdullah Yılmaz, Sekizinci Baskı, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- HOBBSAWM, E.J. (2014), *Milletler ve Milliyetçilik*, Çev. Osman Akınhay, Beşinci Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- HORKHEIMER, M., ADORNO, T. (1995), *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Çev. Oğuz Özügül, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- HROCH, M.(2011), *Avrupa’da Milli Uyanış: Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, Çev. Ayşe Özdemir, İstanbul: İletişim Yayınları.
- HUNTCHINSON, J. (2000), Ethnicity and Modern Nations, *Ethnic and Racial Studies*, 23 (4), 651-669.
- İNALCIK, H. (2014), *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, On Dokuzuncu Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- LEWIS, B.(1991), *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı, Dördüncü Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MARCUSE, H. (2010), *Tek Boyutlu İnsan: İleri İşleyim Toplumun İdeolojisi Üzerine İncelemeler*, Çev. Aziz Yardımlı, Dördüncü Baskı, İstanbul: İdea Yayınevi.
- MARDİN, Ş. (2014), *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, On Dokuzuncu Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- NAİRN, T. (2015), *Milliyetçiliğin Yüzleri: Janus’a Yeni Bir Bakış*, Çev. Seda Kırdar, İstanbul: İletişim Yayınları.
- NİŞANCI, Ş. (2014), Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Önemli Siyasal Akımla Ya Da Türkiye’de Siyasetin Üç/İç Yüzü, Adem Çaylak, Mehmet Dikkaya vd., içinde, *Türkiye’nin Politik Tarihi: Osmanlı’dan İki binli Yıllara*, Beşinci Baskı, Ankara: Savaş Yayınları.
- ÖZDEMİR, H. (1999), Azınlıklar İçin Bir Osmanlı Klasiği: 1453 İstanbul Sözleşmesi, *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, C.IV, 220-230.
- ÖZKIRIMLI, U. (2015), *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, Beşinci Baskı, Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- ÖZOĞLU, H. (2005), *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Birinci Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.

- PALABIYIK, A., KOÇ, Y. (2015), Milleti Hakime Kavramı Üzerine Sosyo-Politik Bir Değerlendirme, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Nisan, C.8, S.37, 419-430.
- PARLA, T. (2009), *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, Altıncı Baskı, İstanbul: Deniz Yayınları.
- SAFA, P. (2013), *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Dokuzuncu Baskı, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- SEDAD, T. (2014), Turan, *Genç Kalemler Dergisi*, Haz. İsmail Parlatur, Nurullah Çetin, İkinci Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 68-69.
- SMITH, A. D. (1998), *Nationalism and Modernism*, London: Routledge.
- SMITH, A. D. (2013), *Milliyetçilik: Kuram, İdeoloji, Tarih*, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Birinci Baskı, Ankara: Atıf Yayınları.
- SMITH, A. D. (2014), *Milli Kimlik*, Çev. Bahadır Sina Şener, Yedinci Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şentop, M. (2003), Osmanlı Millet Sistemi: Mit ve Gerçek, *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, S.2, 233-238.
- TEVFİK, M. A. (2014), Hindistan ve Türkler, *Genç Kalemler Dergisi*, Haz. İsmail Parlatur, Nurullah Çetin, İkinci Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 377-395.
- ÜLKEN, H. Z. (2006), *Ziya Gökalp*, Birinci Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- YALÇINER, R. (2014), Etnisite ve Milliyetçilik: Eleştirel Bir Değerlendirme, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 69, No.1, 189-215.